

Inta Freimane un semantika, sintakse, valodas kultūra

Inta Freimane and semantics, syntax, language standardization

Andra Kalnača, Ilze Lokmane

Latvijas Universitāte

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

Visvalža ielā 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: andra.kalnaca@lu.lv, ilze.lokmane@lu.lv

2018. gada 3. janvāris ir 85 gadu jubilejas diena vienai no pazīstamākajām latviešu valodniecēm – Latvijas Universitātes emeritētajai profesorei Intai Freimanei. Viņa, būdama ilggadēja Latvijas Universitātes docētāja un vienlaikus erudīta valodas teorijas un prakses pētniece, ir uzskatāma par īpašas latviešu valodniecības skolas izveidotāju semantikā, sintaksē un valodas kultūrā, viņas zinātniskās publikācijas un tajās ietvertās idejas ir drošs un neatņemams pamats ikvienam, kurš interesējas par latviešu valodas semantisko un sintaktisko sistēmu, tās funkcionalitāti un īstenošanos valodas praksē. Godinot profesori jubilejā, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu valodniecības katedra ir sagatavojusi īpašu Intai Freimanei veltītu viņas kolēģu, audzēkņu un jaunākās latviešu valodnieku paaudzes rakstu krājumu „Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM”, kurā aplūkots gan profesores dzīvesgājums un darba gaitas, gan analizētas viņas zinātniskās idejas un to turpinājums dažādās valodniecības nozarēs, kā arī ikdienas darba pieredze Latvijas Universitātē.

Krājumā ietverts arī oriģināls Intas Freimanes pēdējo gadu pētījums par variatīvuma lomu valodas līdzekļu aprītē.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; semantika; sintakse; valodas kultūra; valodas sistēmiskums.

Inta Freimane dzimusi 1933. gada 3. janvārī Jūrmalā (plašāk sk. Lokmane 2003). Mācījusies Pumpuru pamatskolā, bet pēc pārcelšanās uz Rīgu – Rīgas 4. pamatskolā, vēlāk Rīgas 5. vidusskolā. No 1952. gada līdz 1957. gadam viņa ir Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes studente. Inta Freimane atceras, ka tieši interese par literatūru mudinājusi sākt filoloģijas studijas, tomēr jau pēc pirmā valodniecībā izstrādātā kursadarba par frazeoloģiju

Artura Ozola vadībā svaru kauss nosvēries par labu valodniecībai. No studiju laikiem patīkamas atmiņas saistītas arī ar pedagoģisko praksi – īpaši patīcis strādāt ar vidusskolēniem.

1957. gadā Inta Freimane sāk strādāt LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Vārdnīcu sektorā par laboranti. Līdzās samērā mehāniskam kartotēku kārtošanas darbam izstrādāti vairāki „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” šķirklji. 1960. gadā Inta Freimane iestājas LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta aspirantūrā. Viņa pievēršas aktuālai un gan semantiskā, gan sintaktiskā aspektā sarežģītai tēmai – vienpersonas verbu semantikai un saistāmībai.

No 1964. gada Inta Freimane trīs gadus strādā par redaktori izdevniecībā „Liesma” – vispirms par jaunāko redaktori Enciklopēdiju redakcijā, vēlāk Vārdnīcu redakcijā, visbeidzot par zinātnisko redaktori Oriģinālās daiļliteratūras redakcijā. Darba biedri atceras viņu kā principiālu, bezbailīgu un atklātu cilvēku. Atmiņā palicis arī viņas sulīgais alts kopīgās dziedāšanas reizēs.

1967. gadā Inta Freimane sāk strādāt par docētāju Latvijas Valsts universitātes Latviešu valodas katedrā. Tajā pašā gadā aizstāvēta kandidāta disertācija „Vienpersonas verbi mūsdienu latviešu literārajā valodā” (pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1992. g. nostrificēts kā filoloģijas doktora grāds). Latvijas Universitātē pavadīta lielākā daļa darba mūža – 35 gadi. 1976. gadā Inta Freimane ievēlēta par docenti. 1993. gadā viņai piešķirts habilitētā doktora grāds par monogrāfiju „Valodas kultūra teorētiskā skatījumā”, un no 1994. līdz 2001. gadam viņa ir Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras profesore, bet kopš 2001. gada – Latvijas Universitātes emeritētā profesore.

Intas Freimanes zinātniskā darbība noritējusi ciešā saistībā ar pedagoga darbu LU Filoloģijas fakultātē. Sagatavoti daudzi studiju kursi, kas devuši plašu skatījumu uz dažādu valodas līmeņu parādībām – baltu filoloģijas specialitātes studentiem docēta mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse, interpunkcija, valodas kultūras pamati, valodas kultūras teorija, kā arī vairāki speciālkursi par verbu semantiku un saistāmību, latviešu valodas skaņu vārdiem, funkcionālām atkāpēm no latviešu literārās valodas normām, aktuāliem leksikogrāfijas un vienkārša teikuma sintakses jautājumiem. Citu specialitāšu studentiem docēta arī fonētika, ortoepija, grafētika, ortogrāfija un morfoloģija. Šie kursi rūpīgi gatavoti, papildināti un padziļināti daudzu gadu garumā, tā apliecinot atziņu, ka docētājam jāmacās visu mūžu. Saviem jaunajiem kolēģiem Inta Freimane ne reizi vien atgādinājusi, ka docētājam jāzina vismaz desmit reiz vairāk par to, ko viņš stāsta auditorijā.

Filoloģijas studenti Intu Freimani atceras kā ļoti prasīgu un reizē labvēlīgu pētniecisko darbu vadītāju. Studenti Intas Freimanes vadībā regulāri piedalījušies zinātnisko darbu konkursos, lasījuši referātus zinātniskās konferencēs, viņas vadībā izstrādāti un aizstāvēti divi promocijas darbi – Ilzes Lokmanes

„Konsituatīvo saistījumu semantika mūsdienu latviešu valodā” (2005) un Intas Urbanovičas „Paronīmija latviešu valodas paralēlismu sistēmā. Sufiksālā paronīmija” (2012). Inta Freimane arvien bijusi priecīga par jaunām idejām un uzsvērusi, ka skolniekiem jāiet tālāk par skolotāju. Gluži tāpat viņa nesavtīgi iedrošinājusi un atbalstījusi jaunos kolēģus – reizēm svarīgs bijis uzmundrinājums, citkārt lieti noderejuši gatavi materiāli darbam auditorijā vai nodarbību gaitas plānošanas un īstenošanas ieteikumi.

Inta Freimane allaž bijusi rūpīga zinātnisko darbu recenzente. Recenzijas par studentu darbiem ir dziļas, būtiskas un reizē labvēlīgas. Dažkārt tās bijušas tik garas, ka aizstāvēšanas sēdē nav pilnībā nolasāmas. Ne vienu vien topošu filologu tās mudinājušas strādāt nopietnāk, pētīt dziļāk, bet dažam varbūt likušas apzināties, ka recenzents pētījuma analizē ieguldījis vairāk darba nekā autors tā tapšanā.

Intas Freimanes zinātniskos darbus raksturo stingri sistēmiska pieeja, uzskatu plašums un novatoriskums (publikāciju kopskaits – ap 70). Tie ir informatīvi piesātināti, tāpēc lasāmi lēni un uzmanīgi, rosina diskusiju un sniedz idejas turpmākiem pētījumiem. Jubilejas reizē pieminami galvenie zinātniskā darba virzieni.

Verbu semantiskā klasifikācija un saistāmība, valences teorija.

Intas Freimanes doktora (tolaik – kandidāta) disertācijas tapšanas laikā sagatavotas vairākas publikācijas par vienpersonas verbiem. Igaunju valodnieks Pauls Ariste Intai Freimanei ieteicis pētījumu par vienpersonas verbiem publicēt kādā lielā starptautiskā valodā, tomēr tā laika ierobežojumu dēļ tas nav bijis iespējams. Pēc disertācijas aizstāvēšanas pētījumi turpinās, problemātika skatīta visā valodas sistēmā. Īpaši pētītas vairākas verbu leksiski semantiskās grupas – runāšanas verbi un skaņu verbi –, publicēti plašāki raksti, piem., „Verbu tematiskā klasifikācija un saistāmība” (1975)¹, „Runāšanas verbu saistāmības īpatnības” (1976)², monogrāfijas „Latviešu valodas skaņu verbi” (1983), „Latviešu valodas skaņu verbi: distributīvs raksturojums” (1984). Šajos pētījumos skatīti latviešu valodas verbu semantikas un semantiskās klasifikācijas jautājumi, to sistēmiskās (paradigmatiskās) un saistāmības (sintagmatiskās) īpatnības. Izmantojot komponentu analīzes un opozīciju metodi, kā arī saistāmības analīzi, izstrādāta verbu semantiskās analīzes un klasifikācijas sistēma, kas izmantojama gan citu verbu (un pārējo vārdsķiru) tematisko grupu pētījumos, gan praktiskajā leksikogrāfijā. Visplašākais skatījums uz verbu personas kategoriju, tās sintaktisko un semantisko aspektu ietverts monogrāfijā „Trešā persona latviešu verbu sistēmā” (2008).

¹ Sk. Intas Freimanes nozīmīgāko publikāciju sarakstu šī krājuma 16. lpp.

² Intas Freimanes devums runas verbu teorijā plašāk analizēts šī krājuma rakstā: Polkovņikova, Svetlana. *Runāšanas verbu izpēte Intas Freimanes darbos.*

Vienkārša teikuma sintakses teorija. Te Inta Freimane turpina un reizē papildina Artura Ozola un Jūlija Kārklīņa sintakses teorijas, radoši izmantodama arī slāvu (galvenokārt čehu un krievu) gramatikā sastopamās strukturālisma un funkcionālisma idejas. Tapusi monogrāfija un reizē mācību līdzeklis „Vienkāršs teikums un tā paplašināšana” (1985), raksti par tādiem joprojām aktuāliem un fundamentāliem sintakses jautājumiem kā vienkārša teikuma paradigma, sintakses līmeņi un tiem atbilstošās sintakses vienības, determinantu problēma sintaksē³ un citi. Intas Freimanes sintakses teorijai raksturīgs konsekvents sistēmiskums, kā arī gramatikas formālā un semantiskā aspekta sintēze.

Valodas kultūras teorija⁴. Monogrāfija „Valodas kultūra teorētiskā skatījumā” (1993) ir pirmais plašākais un joprojām vienīgais šāda veida pētījums latviešu valodniecībā. Par pamatu ņemot čehu valodnieku atzinumus un izmantojot arī citu tautu valodnieku pētījumus, Inta Freimane ir izstrādājusi oriģinālu koncepciju valodas kultūras teorijas galvenajos jautājumos: valodas normas principu, kritēriju un avotu, bet it īpaši to sistēmiskuma izpratnē, literārās valodas variatīvuma un ar to saistītajā paralēlismu teorijā. Te nav valodas kopējiem dažkārt piedēvētās un kritizētās uzskatu šaurības un turēšanās pie iesīkstējušiem uzskatiem. Inta Freimane (1993, 144) uzsver, ka senākais ideāls – pilnīgi vienota, vienveidīga, stabila literārā valoda – ir nepatīss un neiespējams:

„Normētājam jābūt tālredzīgam, kompetentam un atturīgam. Galvenais nosacījums: nereglamentēt, neunificēt variantus pirms laika, pieļaut paralēlformas un nerīkoties pretī valodas attīstības tendencēm. Šāda nostāja ir pamatota: vardarbība jautājumus neatrisina, tā tikai padziļina konfliktus.”

Tādējādi no pētījuma izriet secinājums, ka arī pašas autore izteiktie ierosinājumi nav uztverami kā dogma, daļa no tiem valodas attīstības gaitā var tomēr izrādīties nelietderīgi un ar laiku būtu pārskatāmi. Īpaši mūsdienīgi skan atziņa, ka normētai valodai nav nekādas vērtības, ja valodas līdzekļi nav iedēriģi. Valoda jāizmanto radoši, to nedrīkst padarīt sterilu un trafaretu, tomēr jaundarinājumiem jābūt tādiem, kas valodas sistēmu nevis ārdā, bet stiprina un modernizē. Koncentrētā izteiksme, detalizētā un zinātniski pamatotā klasifikācija padara Intas Freimanes monogrāfiju par vērtīgu lasāmvielu filologiem un par pamatu turpmākam – gan praktiskam, gan teorētiskam – darbam valodas kultūrā, bet bagātīgais fakto vākums un pamatotās rekomendācijas ļauj to izmantot arī par rokasgrāmatu valodas praksē.

³ Par determinantu problēmu sintaksē plašāk sk. šī krājuma rakstu: Saulīte, Baiba. *Determinants un situants latviešu valodā un to novietojums teikumā.*

⁴ Par Intas Freimanes ieguldījumu valodas kultūras teorijas izveidē un attīstībā plašāk sk. šī krājuma rakstu: Urbanoviča, Inta. *Intas Freimanes devums latviešu valodas kultūras kā zinātnes nozares attīstībā.*

Galavojot Intai Freimanei veltīto jubilejas krājumu, bija svarīgi aptvert visus trīs profesores zinātniskās darbības tematiskos lokus, vienlaikus pievienojot arī atsauci uz citām viņas darbības jomām – leksikogrāfiju un pedagoģiju. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras sagatavotajā krājumā „Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM” ir 15 rakstu, kas izkārtoti trīs sadaļās. Rakstu autori ir Intas Freimanes kolēģi, audzēkņi un klausītāji Latvijas Universitātē un citās zinātniskās institūcijās, kā arī valodnieki, kas zinātniskās gaitas sākuši jau pēc profesores pensionēšanās, taču savos pētījumos vai nu izmanto valodnieces piedāvātās idejas, vai arī ir saistīti ar kādu no viņas darbības jomām.

Pirmo sadaļu DE IUBILATRICE (*PAR JUBILĀRI*) veido Andras Kalnačas un Ilzes Lokmanes (Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte) krājuma ievadraksts „Inta Freimane un semantika, sintakse, valodas kultūra”, kurā sniegts ieskats jubilāres dzīvesgājumā un raksturoti galvenie zinātniskās darbības virzieni, kā arī aplūkota jubilejas krājuma koncepcija. Sadaļā iekļauta arī Intas Freimanes nozīmīgāko zinātnisko publikāciju (monogrāfiju un rakstu) bibliogrāfija.

Otrajā sadaļā IUBILATRIX IPSA (*JUBILĀRE PATI*) ietverts Latvijas Universitātes emeritētās profesores Intas Freimanes pēdējo gadu oriģināls pētījums „Variatīvuma loma valodas līdzekļu aprītē”, kurā plašā skatījumā aplūkota daudzveidīga un sistēmiska valodas funkcionēšana, kā arī šo funkciju nosacīta valodas variēšanās dažādās mikrosistēmās saistībā ar valodas līdzekļu konkrētu lietojumu. Tā kā Inta Freimane ar referātiem regulāri piedalījies LU Humanitāro zinātņu fakultātes latviešu un baltu valodnieku rīkotajās konferencēs un semināros (it īpaši – prof. Artura Ozola dienā, piem., 2012., 2014., 2016. g.), tad, protams, arī aktīvs zinātniskais darbs valodas sistēmas un jo īpaši latviešu valodas semantiskās un sintaktiskās struktūras, kā arī valodas līdzekļu funkcionālās aprītes izpētē.

Trešā sadaļa – LAUDATIO IUBILATRICIS (*JUBILĀRES SUMINĀJUMS*) – ir visplašākā, jo tajā apkopots 12 valodniecei Intai Freimanei veltītu daudzveidīgas tematikas rakstu. Sadaļu ievada Ilzes Rūmnieces (LU Humanitāro zinātņu fakultāte) veltījums – sešu latviešu tautasdziesmu tulkojums latīniski rakstā „Klasiskās valodas latviešu dziesmām: latīņu gadījums”. Turot prātā Intas Freimanes mūzikas mīlestību, vokālo izglītību un jau iepriekš pieminēto skanīgo alta balsi, Ilzes Rūmnieces dāvanu jubilārei varam salīdzināt ar greznu piespraudi pie svētku tērpa, proti, jubilejas krājuma.

Pārējie 11 jubilejas krājuma raksti ir saistīti ar Intas Freimanes zinātniskās darbības virzieniem. Semantikas (un vienlaikus arī sintakses) problemātikai veltīti četri pētījumi – Svetlanas Polkovņikovas (Daugavpils Universitāte) „Runāšanas verbu izpēte Intas Freimanes darbos”, Guntas Nešpores-Bērzkalnes (LU Matemātikas un informātikas institūts) „Trešās personas verbu

saistāmība ar ģenitīvu: „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” dati”, Evelīnas Zilgalves (LU Humanitāro zinātņu fakultāte) „*Ne un nē* sintaktisko un semantisko funkciju sastatījums”, Laumas Šimes (LU Humanitāro zinātņu fakultāte) „Japāņu valodas nominalizēšanas partikula *no* (の) un tās atbilstes latviešu valodā”.

Sintakses jautājumus aplūkojuši trīs autori – Linda Lauze (Liepājas Universitāte) „Vārdu secība mutvārdu izteikumos ar apzīmētāju un pielikumu”, Baiba Saulīte (LU Matemātikas un informātikas institūts) „Determinants un situants latviešu valodā un to novietojums teikumā” un Dens Dimiņš (Islandes Universitāte) „Dažas latviešu valodas verbu konstrukcijas ar piedēkļa dubultojumu ar prievārdu vai apstākļa vārdu”.

Valodas kultūras teorijas un prakses tematika analizēta trīs rakstos – Intas Urbanovičas (LU Humanitāro zinātņu fakultāte) „Intas Freimanis devums latviešu valodas kultūras kā zinātnes nozares attīstībā”, Anitas Butānes (LU Latviešu valodas institūts) „Latviešu un lietuviešu valodas piemēri ārzemju autoru kalku pētījumos”, Emīlijas Mežales (LU Humanitāro zinātņu fakultāte) „Sarunvalodas stila jēdziens: kopīgais un atšķirīgais latviešu un somu valodā”.

Konceptuāli leksikogrāfijas jautājumi apskatīti Santas Jērānes (LU Latviešu valodas institūts) pētījumā „Vārdnīcu struktūras koncepcijas: pamatprincipi un varianti”, savukārt Regīna Kvašīte (*Regina Kvašytė*, Šauļu Universitāte) rakstā „Agrīnā otrās baltu valodas mācīšana: semantiskās paralēles” pievērsusies valodu apguves un sastatāmās semantikas tematikai.

Rakstu krājums „Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studijuursos.

Krājuma sastādītājas pateicas visiem autoriem un recenzentiem par atsaucību un ieguldīto darbu LU emeritētās profesores Intas Freimanis jubilejas krājuma sagatavošanā, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātei un Latvistikas un baltistikas nodaļai, kā arī LU Akadēmiskajam apgādam. Īpaša pateicība pienākas arī LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas vadītājam Ojāram Lāmam (arī – Intas Freimanis audzēknim) un Evelīnai Zilgalvei.

Krājuma izdošana finansēta no LU projekta „Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” Humanitāro zinātņu fakultātes apakšprojekta „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” līdzekļiem.

Rakstu krājuma „Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM” sagatavošanas beigu posmā – 2017. gada 18. septembrī – saņēmām ziņu, ka profesore devusies mūžībā... Tā kā krājums veidots kā dāvana Intai Freimanei 85 gadu jubilejā, nolēmām tajā neko nemainīt.

Krājumā paliek pašas jubilāres rūpīgi gatavotais raksts un nozīmīgāko publikāciju saraksts, kā arī viņas 2017. gada jūnija beigās izraudzītās fotogrāfijas.

Literatūra

1. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
2. Lokmane, Ilze. 2003. Intai Freimanei – 70. *Baltu filoloģija*. XII (1). Rīga: Latvijas Universitāte, 161–163.

Summary

Professor emeritus (University of Latvia) Inta Freimane is one of the most prominent Latvian linguists. On January 3, 2018 she would have celebrated her 85th anniversary. Her colleagues and former students at the University of Latvia, as well as representatives of younger generation of Latvian linguists who started their work in recent years following in the footsteps of their distinguished colleague have prepared the collection of articles „Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM” (*Semantics. Syntax. Language standardization. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM*), which is devoted to the research areas covered by Professor Freimane. The volume also includes a recent original investigation „Variatīvuma loma valodas līdzekļu apritē” (*The role of variation in the circulation of language resources*) by Professor Inta Freimane.